

Ա.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԷՊ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՍԱՆԱՍԱՐ ԵՒ ԲԱՂԴԱՍԱՐ

Ժողովրդական վէպ *)

(Մ յ կ ա ց ձ ի լ ղ)

ամանակով կըլէր, չէր ըլլէր, մէկ խաչապաշտ Թադեաւուր. զինք շատ դօլլաք ունէր, ավիաս ու քավիաս չունէր. մէկ աղջրկ կէր յիւր:

Ադ Թադեաւուրն էլ Սինաքերիմ կոսապաշտ Թադեաւուրըն խառնաւ (հարկատու) էր:

Օրմ ադ կոսապաշտ Թադեաւուր էլաւ էրկու մարդ կլալուգ (առաջնորդ, պատգամաւոր) յուրուղիկց խաչապաշտ Թադեաւուրուն. — Գիացէք, իմ խառն ժողուեցէք, բիրէք:

Կլալուգներ էկան ընցան Թադեաւուրու հետեկ ու սարի առջևէն. օր կընցնէն, լուսմ անիւնց իրեաց. ըրչկըցըն ինչ տանըն. — անցկուն խօրոտ աղջրկմ իրեաց, արեւուն կըսէ՝ «գիւ գիւս մ'ըմբը, իս գիւս ըլլիմ»: Աղջրկ ընցկուն խօրոտ, — «բալեք հիւս չարդաղափի,

*) Պատմողն է Մոկացի Սախօն. մանրամասնութիւնները սորա մասին տես վէպիս վերջում տեղաւորած ծանօթութեան մէջ:

պրօս հաւք հիւան դարձեալի, մեծ այցիւի դըչա դր քեալա, հաճօք փաւասուլի պօսա մեծկի դրեկե:—Ընցկուն խօրոս՝ վուր (որ) տըւնուչուրս յաւիւր լուսնրկի կը նմանի, վուր եօթ սարի խոնէն գիւս կիւզեայ, ճանճ վուր ճակատին վրայ ման գեայ, կընկնի, ճանճի եօթ կուղաչար կը կուտըր:

Ադ կլալուզնիր ինչ տիւսան զէդ աղջրկ, էրկուսն էլ անյիւշ, անակեալս ընկեան:

Մէկ սահաբէն թագեաւուր մարդ յուրուղկից, էկան տարըն յիւր կօնախ:

Ադ կլալուզնիր բան չասըն, էլան սուս ու վուս դարձան ուրինց թագեաւուրու մօտ: Թագեաւուր խարցրից.

—Խաւն բիրիք, չբիրիք:

Ասըն.—Թագեաւուր ապրած, ինչ խաւն, ինչ բան. ընցկուն բան մ'ինք տիսիր, աղէկ էր մինք չմեռանք.—գիւ ըլլէր, իրիք ամիս անյիւշ կընկնէր գետըն:

Թագեաւուր էսաց.—Ի՞նչ էր ձի տիսած:

Անիւնք ասըցըն.—Խաչապաշտ թագեաւուրու աղջրկ տիսանք, վուր գիշեր, ցիրեկ չուտիւ, չիմիւ, համա անիւ ջիւլ ու ջամալ (տեպ, պատկեր) քամաւա էնիս:

Թագեաւուրն էսաց.—Հն, ասկեաւ՛ր. ասկեաւ էրէք, գեացէք. աղջրկ կտայ—կտայ, չըտանք.—քեանք քեաղեցէք, աւազ մաղեցէք. ժողվեցէք, բիրէք ինչ կայ:

Էլան ասկեաւ էրըն խաչապաշտ թագեաւուրու վրայ:

—Ահն, թագեաւուր, քու աղջրկ եան կըտաս տանք, եան քեար կը քեաղընք, աւազ մաղընք . . . :

Թագեաւուր ըրըչկից—Ի՞նչ ըրըչկի—քեանց ասող երկընք ասկեաւ ի թափուի. ճուղալ յուրուղկից մատ (մօտ) յիւր աղջրկ:

—Նն քեօ խամար ի էկած. եան տ'էրթաս, եան էրկիր տ'աւիրին:

Աղջրկ մէգից (զգաց, մտածեց).—Վուր չէրթամ, իմ խօր երկրր քեար քեաղըն, աւազ տը մաղըն. իս մէկ ջան իմ, էրթամ կուրսըվիմ աղիկ ի, քեանց իմ խուր էրկրր աւիրի:

Աղջրկ խօսք խոտ:

Առաւուտ ասկեաւ քեաշուաւ. թագեաւուր յիւր աղջկէ ձեռք ոտք տիսաւ (պատրաստութիւնը հոգաց). մէկ վարդապիտ իրի, կընկեան շուր խագիւց, էսաց.

—Վարդապիտ, կէրթաս խատ իմ աղջկէն, գեօղտիւկ չըս թղնի Աստուած մոռանայ:

Իլան խիծըցըն, տարըն խասիւցըն կուտապաշտ թագեաւուրու քեաղաք: Կուտապաշտ թագեաւուրու քեաուսուն պակաս մէկ կնիկ կէլի, Յըրկուն թագեաւուր էկաւ վուր գեայ յիւր կեօղվինք:

Աղջըկն էսաց.— Թագեաւուր, մինք խաչապաշտ ինք, դիւ կուսպաշտ իս. մի դնի (կրօն, հաւատք) մէջ ընցկուն ի, մինք քեառսուն օր քեառսունք տը բռնինք:

Թագեաւուր էսաց.— Իս չըմ կէրի ասլըի չուր քեառսուն օր:

Աղջըկն էսաց.— Ի՛նչ կայ, քեօ տուն չաւըր, քեառսուն պակաս մէկ կնիկ կայ քե, յօր մէկը մօտ դինայ, չուր քեառսուն օր քմի, դօր կդեայ ըձի:

Թագեաւուր իբի փառէմ կապից յիւր մէջ՝ աղջկէն. յօր դիրմ կըզէր յիւր փուր կը Թալէր վըր փառսին, խտտ աղջկէն խապար կըտէր, բէյն կըլլէր, կըյէր (կը գնար):

Անցկուն էրըն չիւր եռսուն ինը օր:

Աղջըկ էսաց Թագեաւուրուն.

— Վաղ իմ դօ՛ւն ի. քեօ կնկտիք վաղ յըմէն էլ յուրուզի իս ձի, էրթանք դաշտ, քեօ, սէյրան անինք:

Թագեաւուր անցկուն էրաւ:

Խըլուսուն էլան. Թագեաւուրու աղջըկ եռսուն ինը կնկնով ու վարդապիտով գեացըն դաշտ:

Թագեաւուրու աղջըկ կնկտիրուն էսաց.

— Դեռացէք, ձի խամա քեօ էրէք:

Էն ու վարդապիտ գեացըն, ծովու պուռկ նստան ու լացըն:

Հագմագա (յանկարծ) աղբուրմ բացուաւ, Թագեաւուրու աղջըկ կուց էզար յէգա աղբուրը մէջ, մէկ լիք խմաւ, մէկ կիսատ:

Յաղբուր ցամբաւ. յանտից դարձան, էկըն:

Մէկ օր դօր իբի Թագեաւուրու աղջկէն. կուսպաշտ Թագեաւուր իբի օր տը գէր կեօղվինք, աղջըկ էսաց.

— Թագեաւուր, չըս ըսի՝ իս տղովացիր իմ, իմ մօտ տը չգեաս, մեղք ի մի դնի մէջ:

Թագեաւուր նիյաթ կախից, էսաց.

— Աս բնչ բան ի, իս քեօ մօտ չըմ իկի, նա քեօ փուր վնվ ի լցիր:

Աղջըկ էսաց.— Բեօ տուն չաւըր, դիւ զօրպադաս (յաղթանդամ, կտրիճ) մարդ իս, փուր դիւ փուր Թալիր իս փառսին, իս ձի խապար իս տուի, քեօ չորան (գօլ, տաքութիւն) գեացիր իմ փուր, տղովացիրըմ:

Թագեաւուր հաւատաց, չմօտացաւ:

Մնաց ինը ամիս, ինը օր, ինը սահաթ, ինը դափա փուր քմաւ, Թագեաւուրու աղջըկ էրկու տղայ իբի, մէկ քամաւ, մէկ կիսատ:

Վարդապիտ իբի վըր Թորվան գեաղտիկ կնքից. ան քամամու անուն իդի Սանասար, ան կիսատըն Բաղդասար:

Թը խալֆ տարը կը ճիւշանայըն, անինք օրէ ճիւշացան:

Թագեաւուր բրըշկից գէրկու տղէն, աչքիր կուրցաւ:

Թագեաւոր մէկ օր իրի, էսաց.

—Թագեաւորու աղջրկ, գիտիս, ինչ կայ.

—Հա, ինչ կայ.

—Այս չըս ըսի, իմ կռքեր մատաղ կուզըն.

Թագեաւորու աղջրկ էսաց.

—Քեօ տուն չաւրը, քզի չկայ երինջ, չկայ ուխտը, չկայ տաւար, զինի, էրա մատաղ.

Թագեաւոր էսաց.—Ձէ, չէ, մարդ կուզըն.

—Է՛, մարդ կուզըն, չկայ քեօ քեաղքի մէջ անտէր տղայ, զինի, էրա մատաղ.

Թագեաւոր էսաց.—Ձէ, չէ, իմ աղէկներ կուզըն.

Թագեաւորու աղջրկ էսաց.—Քեօ տուն չաւրը, վրի՛, իմ աղէկներ քեօ աղէկներ չը՛ն, տար, էրա մատաղ.

Թագեաւոր աղէկներ տուից, զինաց.

Ի՛նչ Բաղդասարն էր, պզտիկ էր, խելք չըր կարի. ինչ Սանասարն էր, ճիւղ էր, խելք կը կարիր, էսաց.

—Թագեաւոր, ղուրպան իմ քի, վուր մի դեսուր տաս, իս, իմ աղբէր էրթանք ծովու պուռկ, փշուճ քեօ էնքնք, գանք, նուր մի զինի.

Թագեաւոր էսաց.—Գեացէք, լէ չիւս իկէք.

Սանասար, Բաղդասար իլան դեացըն ծովու պուռկ, էրկուսն էլ նստան անտեղ՝ լացըն.

Սանասար կասը.—Աղբէր, արը մի թալընք էնա ծով, խիղբուինք աղիկ ի, քեանց Թագեաւոր մի տանը էնի կռքերու մատաղ.

Բաղդասար էսաց.—Աղբէր, խոզըն քեաղքը ի, իս ձի չըմ թալը.

Սանասար էլաւ զինք իթալ ծով. մէկ Ասաթճու անուն իտու, զընք շալապուտիկ (զլխով սուզիլ) էրաւ ծովու մէջ. զինաց խասու ծովու տակ, տիսաւ, ինչ տիսնը.—Քեօել ու սարեմ կայ յանտե, հաւլուզմ՝ կիւ մանջ ան քեօել ու սարին կը թալը. ձիւ անտեղ կապուկ, ձիւս չուրս օտան մէջ թուր-կէծակին, կապէն-աքրպին, կիւտիկնը գլխին, քեօնը-մէջք.

Մտաւ մէջ, լողկացաւ, էլաւ ճակիր կապից յըմէն.

Քիւռկիկ-Ջալալին խիծաւ, թռաւ դիւս ծովուց.

Սանասար ճիծ էր, վուր մտաւ ծով, էլաւ լցուաւ, դարձաւ հրեղէն. էկաւ տիսաւ, Բաղդասար նստիր կըլայ, էսաց.

—Է՛ աղա, վըրի՛ կըլաս.

Բաղդասար էսաց.—Է՛ աղա, ապա իս չըլամ, վի՛ւլ լայ. իս՝ իմ մէկ աղբէր, Թագեաւոր զմի կը տանէր էնէր մատաղ, փախանք ըսդա. իմ աղբէր զընք իթալ ծով, զինաց խիղբուաւ, իս էլ մացիլ ըսդա. ապա իս չըլամ, վի՛ւլ լայ. մկայ Թագեաւոր կիւգեայ, ձը կը տանը, կէնը մատաղ.

Սանասար էսայ.—Ե՛ր աղան, մկայ քեօ աղբէր տըմնիս, կը ճան-
չընաս:

—Բպա չը՞մ ճանչնար, քրնց իս մէ լարմ ճիւշ էր:

էսայ.—Տղան, իս քեօ աղբէրն իմ:

—Իմ աղբէր ճիժ էր, դիւ էլեր իս ճիւշ մարդմ. իմ աղբէր ձի՛
յուստ գնտու, ճակի՛ր յուստ գնտու, խալած յուստ գնտու:

Սանասար էսայ.—Իս քեօ աղբէրն իմ, մը՛ վախենայ. էրթանք
մատ թագեաւուր, մի էնի մատաղ:

Ելան էկին քեաղաք. Սանասար էսայ.

—Բաղդասար, ձիու գլեօխ բռնի, իս կէրթամ, վուր իս կը կան-
չիմ, ձին կը խաւըցիս ձը:

Սանասար գնաց մատ թագեաւուր, թագեաւուր էսայ.

—Ե՛ր որդի, քեօ աղբէր յիւր ի, վրի՛ շուտ չէկըք:

Սանասար կասը.—Իմ աղբէր ճիժ ի, յետի-յետի կիւղեայ. ձը
տար զինի, չիւր իմ աղբէր կիւղեայ:

Թագեաւուր էսայ.—Ի՛ր՛ կիւղ բլլի (պարկէ), քի զինիմ:

Սանասար էսայ.—Թագեաւուր, վրրի՛, մարդ մատաղ սրբու գիւռ
կը զինի, թը շուլ տիդ:

Թագեաւուր էսայ.—Խան, վալա քեօ խապարն (խօսք) ի. իմի,
եանք (գնանք) սրբու գիւռ:

Իլան գեացըն, Սանասար կիւղ-կուղ էլաւ, թագեաւուր դանակ
իխան, վրդ տը կտրէր:

Սանասար տխաւ՝ աղուրդ վիւլ տը կարի, ագուցմ իգար թա-
գեաւուրուն, վուր գինաց իրեք շալպուրթիկ վար մէ մէկը էտուռ:

Սանասար կանչից.—Բանդասար, ձին:

Բաղդասար ձըն խասուց:

Սանասար խիծաւ գձըն: Տխաւ, ինչ տխաւ.—քեաղաք քեաղքով
թափան վերայ կուիւ Բեաղաք յըմէն սպանից. թագեաւուր բռնից,
իբի մատ ուր մէր. չուանովմ թագեաւուր կապից, ոտնէն չուր գլեօխ
փաթըթից սան:

Նստան տակ Սանասար, Բաղդասար, վարդասլիտ, ուրինց մէր.
նուան գինին դրին սեղնի վրէն, սողպաք էրին:

Թըղ ինունք մնան խա ուրինց սօլպլթի. մինք խապար վիւր-
մենէ տանք.—խապար տանք Սանասարը պապկից—խաչապաշտ թա-
գեաւուրից:

—Հաւաք հասաւ՝ թը Սանասար Բաղդասար դօրացիւրն, կուա-
պաշտ թագեաւուր կապիւրն, նպտած սօղպաք կէնըն:

Խաչապաշտ թագեաւոր էլաւ թողթմ դրեց, էտուր քեամուն,
էսաց.

— Իմ թողթ կը տանիս իմ խաւրգայ (քրոջ որդի) Սանասարը
ձեռն կըտաս:

Քեամին թողթ իրիր՝ յալանատըց իթալ Սանասարի ձեռն:

Սանասար ղթողթ կարդաց, վուր թողթի մէջ գրիր ի.

— «Խազար բարին իմ թուռ Սանասարին, վուր թողթ կը խասնը
քեօ ձեռն գլեօխդ յէպդի թըչիս, ըսդա կնտիս»:

Սանասար զձին քեաչից դիւտ, խիծաւ, գինաց խաչապաշտ թա-
գեաւորուր— յիւր պապկէ քեաղաք:

Պապըկ մօր նմուշի վրայ զՍանասար ճանչըցաւ. կեաղմ ուր-
իւրցան:

Մէկ օր մէկը անիւնք անտեղ ուրինց-ուրինց ուրխնաւու մէջ
ըլնըն: Մինք խօսք վրի մէնէ տանք.— Խօսք կռապաշտ թագեաւոր-
ուց, վարդապետից ու Բաղդասարից տանք:

Վարդապետ ու Բաղդասար յըմէն օր կըլլին ու կէլթէն Գե-
չիւր, յօր մէկ վիրու մաւալ կը բիրըն, կիւղեան կը նստըն սօղալթի,
Բեֆ ուրախութին կէնըն:

Մէկել օր անիւնք իլան գեացըն Գեչիւր: Թագեաւոր փաթու-
թած տեղէն թագեաւորու աղջկէն էսաց.

— Չէ՛ իս խեղճ իմ, քեօ տուն չաւըր, փշում իմ կապիր թու-
րըցու:

Թագեաւորու աղջիկ իլաւ զկապիր արձկից, էգիր անդին:

Թագեաւոր իլաւ, ինչ իլաւ.— գինաց քեաղաք, դըամ մարդ
տիսաւ, էսաց.

— Եկէք, եօթ դիվի բեռ եօթ տալուան քեացախ գինի լցէք,
տարէք Ախմախու սար, վուր իս վաղ զԲաղդասար խաւրճ, բիրըմ
անտեղ, գինը տանք, խմըցինք, սախօցինք, սպանըք:

Մարդիր իլան, ընցկուն էընը:

Թըրկուն վարդապետ, Բաղդասար Գեչիւց էկան:

Թագեաւոր էսաց.— Բաղդասար, գիտիս, ինչ կայ:

էսաց.— Ի՞նչ կայ, թագեաւոր:

էսաց.— Ընցկուն Գեչիւրի տեղմ իմ գնտիր, վուր վիրու մաւալ-
քիր յըմէն լցուիրըն յընտե, վաղ յըմէն բռնընք, բիրընք:

Բաղդասար էսաց.— Թըրկընը, եանք (գնանք):

Մէկել օր թագեաւոր, Բաղդասար խիծան ուրինց ձիանք,
գեացըն. վուր խասան Ախմախու սար, աստեղէն, անտեղէն գինու
կթխէք (բաժակ) ձիութիր— «Խազար բարի քի, Բաղդասար», տաըն,
չուրս տեղէն տուըն:

Բաղդասար խմաւ, անցկոնն սարխօցաւ, վուր անյուշ, անա-
կեալս ընկեալս:

Թաղեաւուր էսաց.— Դէ, կիւրզիւր առէք, էլէցէք ինի:

Անցկոնն դարկիցըն, Բաղդասարի չուրս տեղէն անցկոնն խան-
սակ-փուս չըցըն, վուր քեառսուն կեալ վուս կընըր:

Աստըծու խրամանքեօյ մէկ կիւրզ Բաղդասարին չդսնը:

Թըղ բնիւնք մնան ուրինց կիւրզիւրու խիտ. մինք խապար
վիրմէնէ տանք:

— Խապար Սանասարից տանք:

Սանասար իլաւ դիւս, իրէշից Բաղդասարի աստղ նժուաղիւր
իւր. դարձաւ յիւր պապկին էսաց:

— Ա վա, պապիկ, իմ ձըն քեաշեցէք, եան իս իմ աղբօր լեօըն
(դիակ) կը խասնըմ, եան նաւըն (դադաղ):

Պասլիկ էսաց.— Քեօ տունն չաւըր, քեօ աղբէր մկայ նստիր ի
յիւր մօր ու վարդասարտու խիտ քեօ կէնի սօղալըքի մէջ:

Սանասար քըպէք չէրաւ (այլ ևս չհամբերեց), իլաւ յինք յիւր
ձըն քեաշից դիւս, խիծաւ, ասաց.

— Մուրազ Աստուած, մուրազ ձի, ձի յէր կը խասցնիս իմ
աղբօր:

Ձըն կ—ը.— Կալօն (դայլան) լից, դարտըկի:

Սանասար էսաց.— Բիրանդի կուտըրի, իս լեօըն խասնիմ թէ
նաւըն:

Ձըն էսաց.— Աչքիւր խփի ու բաց:

Սանասար աչքիւր խփից, ձըն քեառսուն աւուր կօնախ գինաց:

Սանասար կռապաշտ թագեաւուրը մարդիւր յըմէն սպանից,
գինաց կայնաւ Բաղդասարի վրայ, կանչից.

— Բաղդասար, Բաղդասար:

Բաղդասար գլեօխ վիրուց.— Հայ քեօ տունն չաւըր, չթուղիւր
իս քնիմ:

Ասաց.— Քեօ տունն չաւըր, մէշա իլի, քեօ չուրս բիւլուր աչքի:

Բաղդասար իլաւ, յիւր չուրս բիւլուր աչքից, անցկոնն խան-
տակ էրած՝ նապից դէն:

Նիւր էկան քեաղաք:

Սանասար թագեաւուրու տեղ էլաւ թագեաւուր:

Մէկ ժամանակ նստան անտեղ. օրմ Սանասար էսաց.

— Ըլեցէք երթանք մէկ կարիպ էրկիւրմ, մի խամա մէկ տեղ
գնտնինք, տըօնմ*) չընք, նստընք:

*) Տըօն - տուն, մըօխ - մուխ, մրա - մօս եւ սոցա նման շաւ քառեր, որ
երկու ձայնաւոր ունին, սակայն միանցիւն են:

Իլան գեացըն, շատ-քիչ Աստուած գիտի, դաշտմ գնտան:
Սանասար էսաց.—Ըսդա շատ խօրոտ ի, մի խամա բիրընք,
չնընք:

Սանասար էլաւ ուսքաւ, չարից սլատ, Բաղդասար քեար կրից,
վարդապետ տըկ (տիզմ, ցեխ) շնրց, անիւնց մէր տըկ կրից, մէկ
մէկը յօգնիցըն, անցկիւն բերդմ շինըցըն, վուր շատ տեղ . . . :

Մնաց բերդի անուն, վուր մարդ չկայ գնի:

Սանասար իլաւ բերդի գեօխ, բրըշից մանջ դաշտը. տիսաւ
բարակ մըօխմ կէշնը. էկաւ խիծաւ, նիւր գինաց տիսաւ խինդ խա-
րիւր տարեկան խալվուրմ կայ յատե, կուշամ ցան դրիւր կրակ, սքիւր
վրայ կը վառվը. ձեռքիւր կտայ վրայ, կէնի—«բխօշ, բխօշ, բխօշ»:

Սանասար խասաւ, սուս ու փուս բռնից, ձեռը վրայ առից,
էրիւր մըա բերդ, էսաց.

—Խալվուր, գիտնա իս քի ընչը խամար իմ բիրի:

Խալվուր էսաց.—Ընչը՞ խամար իս բիրի:

—Իս քի բիրիւր իմ, վուր իմ բերդի անուն գնիս:

Խալվուր էսաց.—Թըղ ընի:

Խալվուր կանիւր ի բերդը բիւլուր, չուրս գիխէն իբի մըա դըօռ
կայինըաւ, էսաց.

—Ըվա, քեանի սասոււմ (ցասոււմ) բերդ մի:

Սանասար էսաց.—Խալվուր, իմ բերդը անուն մնաց Սասոււմ:
Բերդը անուն դրին, պըծան:

Սանասար էսաց.—Խալվուր, ըսդա մնացի, իս քի խօրոտ կը
սլախիմ:

Խալվուր էսաց.—Աստուած վուր կը սիրիս, էլմ ձը կը տանիս
գնիս իմ տեղաց վրայ, իմ կուշտ կըսկացցիս, գնիս իմ յառէջ, ըն
վաթանն ի, ըսդա իմ սապը չգեայ:

Սանասար գխալվուր վըցուց, տարաւ յիւր տեղ, ցանը կուշտ
էգիւր, կըսկ իբի գէմ, դարձաւ:

Անիւնք մնան ուրինց ուրախութիւնի խիտ, մինք խապար
վիրմէնէ տանք.

—«Խապար Զընմաչընայ Թադեաւուրու աղջկէ—կըրխասաչուէն
(Քեառսուն-ճեօղ-ծամ) տանք»:

Սանասարը ձէն վուր ընկեաւ տնէն, խօսք-խապար խասաւ
կըրխասաչուն, իլաւ մէկ գիւր գըից, էտու քեամուն, էսաց.

—Քեամը, նա Թողթ կը տանըս կըտան իմ տէգը Բաղդա-
սարըն, գեայ ձը տանը Սանասարըն:

Քեամին ղթողթ իբի էտու Բաղդասարը ձեւ:

Բաղդասար թողի կարգաց, ծալից, հզիր յիւր ծուց, էսաց.

— Տը գանձմ գՍանասար սպանձմ, էրթամ բիրիմ ձի խամա:

Բաղդասար մանջ յիւր սրիրտն էրաւ խուց. խատ Սանասարի խապար չըտար:

Սանասար ինչ կրտի, էն նուրապ չէտայ.— կընը իմ աղբէր բան մի լսիր ի, բնձմ, իմ աղբէր առնձմ, էրթամ դաշտ, փըշում ձիա-թոխս խաղանք, բալի իմ աղբօր սրիրտ (սիրտ) իջնը:

Իլաւ առբց յիւր աղբէր, գինաց. ձիանք խիծան, ձիաթոխս խաղացն կիւրգով:

Էն ինչ Սանասարն ի, հանամ կանը, էն ինչ Բաղդասարն ի, սրտով կը գանի. կիւրգ ձիունի, Բաղդասարը էրկու աչքը կը գանի, ան ինչ Սանասարը կիւրգ բանձը կընցը:

Չիւր կէս օրին խաղցըն, չկէրցըն մէկմէկը վերայ, կէս օրէն իջան, առըն քօղրը:

Սանասար վրցուց գԲաղդասար էդիր գեանն:

Բաղդասարը յաչ գնաց. Սանասար ձեռ տարաւ ընու սրիրտ մաժից, սեօրտ ուլուրից. աչքից՝ թողթն ի ջիւր կայ, կարդաց. մէկ թարգով էխան վի, էսաց.

— Աղբէր, ընու յապով էր, վուր դիւ խա ձի խապամ չըր խտայ, ձի լազըմ (պէտք) չի, գնա, բի քի խամար, մայա դիւ իմալ տը բիրըս: Նայիսա բարուտան. Բաղդասար մնաց տըօն, Սանասար խիծաւ յիւր ձըն գինաց:

Շատ-քիչ գինաց, տիսաւ վուր աղուհամ ընը սարից կը թռնը վէր սարըն, կըսը՝ Վսամ խիալ, Բարվան խիալ:

Սանասարը ձըն ընցաւ գինաց, Տեղ մ'էլ տիսաւ մարդմ կգուիր ի, Խօթ ջաղցը ջիւր կը լսի, կըսի՝ Վեամա՛ն, իս ծարաւ մեռայ:

Ձըն ընցաւ գինաց տեղ մ'էլ. տիսաւ Խօթ փուռ խայ կը թխի, մարդմ կուտի, կըսի՝ Վս անօթը միռայ:

Յանտից էլ ընցաւ գինաց տեղ մ'էլ. տիսաւ, վուր Խօթ դէվ նստած մէկտեղ, մէկ խնձուր կայ, ըն կը թալը ընու, ընը կը թալը ընու, կըսի՝ Վսազար բարին քի:

Սանասար պրծաւ գինաց, անկաջ չէրաւ:

Յըրկուն խտաւ Ձընմաչընի քեաղաքը կուշտ խամմ կէր, իջաւ Բդա խաննին խալվուր մարդ մ'էր. ձըն կապից յատե, նստաւ Գիշիր իր. Սանասար էսաց.— Խալվուր, նալկիմ ասա, անկաջ

էնինք:

Խալվուր էսաց.— Իս բան չըմ գիտի:

Սանասար էսաց.— Խալվուր, նա քեաղքը թագեաւուրը աղջըկ իմալ աղջըկ ի:

Խալվուր էսաց.— Որդը, քի յինչ կայ խիտ, իմալ կընը թըղ ընը:

Էսայ.—Պապէ, կը խարցընիմ:

—Ո՛րդը, մի թագեաւորուն աղջիկմ կայ, արհեւ կէնի, քեանը-
քեանը թագեաւորը տղայ էկին, վուր զան առնէն՝ արհեւ էրաւ,
էթալ սարիր. մէկ էրիր ի տղաւիս, մէկ էրիր ի եօթը ջաղացը ջուր
կը խմի, կըսի՝ «Իս ծարաւ մեռայ». մէկ դըսա, մէկ դընա. չընը՝
գիւ իկիր իս՝ վուր զան առնիս: Իս կըբըշկիմ գիւ ափսուս տղէ միս.
Թը ան յապով իս իկիր, իրեք նա խանով մեղք ընիմ, քեօ վիզ ընը.
Թնդ-դարձը, խեղճ լաւ:

Սանասար էսայ.—Չէ, պապէ, իս ան յապով չըմ իկի. ձը
յինչ կայ խառ անիւ Պապէ, ըպա ընու սեհր չպա՞քլի (չեղծուիր):

—Ո՛րդը, ընու սեհր եօթ ծովու կղզին մատ . . . վշապը բերնը
մէջ ի. խրեղէն մարդմ տ'ընի, վուր էրթայ, մանը ծով, վշապը բեր-
նէն խանը, բիրի, վուր անիւ սեհր պաքալ ընը:

Սանասար էսայ.—Խալվուր, ձէնդ կտրի, ձը քեօն կըգեայ:

Տեղ իցկըցըն, քնան:

Խալվուր քնաւ, համա Սանասար չը քնի: Սանասար տիտաւ վուր
խալվուր քնաւ, ան գիշիրով գինաց քեաղըր մէջ քեառսուն դաւա
դնտաւ, քեառսուն բեռը գինը, գիշիրով տարաւ էթալ ծովու պը-
ռուկ, դաւե՛ դարձան, էնի մնաց յանտե. զան քեառսուն բեռը՝ գի-
նըն ըլից մանջ ծովուն, վըշապ սալխօցեալ: Ընի գինաց, մտաւ ծո-
վու տակ. տիտաւ վըշապ գլեօխ բարձրացըցիր ի. չանգալ վերաւանց
էթալ, վըշապը բերնէն զմատնիք իխան, դարձաւ, իրի խան, կուղ
էլաւ, քնաւ:

Առաւուտ լուս բացուաւ, ծով կատղաւ, վըշապ յամի քեա-
ղաք կըլ՛ի:

Թագեաւոր դալալ խուս կանչի.—Մհա վո՛վ ի մատնիք վըշապը
բերնից խանիր ի:

Անցկուն կան էկըն, մարդ չդնտան, խալվուրը խարցըցին:

Խալվուր էսայ.—Աս գիշիր իմ խան մարդ չէկիր քեանց նա
տղէն. յանիկ էլ իմալ իկիր ի, ընկիր ի, քնուկ ի:

Սանասար էսայ.—Էն ինչ ի:

Անիւնք էլ ասըցըն:

Սանասար էսայ.—Իս իմ էրիր. ինչ ձի ձեռնէն կիւգեայ, էրէք:
Մէկ անիւցմնէ, մէկ Սանասարը մնէ, կուռան:

Թըղ անիւնք խառ ուրինց կուռուն ընին, մինք խապաւ Բաղ-
դասարից տանք:

—Բաղդասար գիշիր իլաւ դիւս, տիտնայ՝ ինչ տիտնայ.—Սանա-
սարը աստղը նծուաղիր ի. էսայ.

— Մարէ, իմ ձըն քեաշի, իս իմ աղբօր լեւըն կը խաանըմ, եա նաւերն:

Մէրն էսաց.— Գեօ տուն չաւրը, Սանասար միայ Գեառսուն- ճեօղ-ծամի ծծերու մէջ քնիր ի, դիւ . . . :

Բաղդասար անկաջ չէրաւ, յիւր ձըն քեաշըց, խիծաւ, քշից՝ Գնաց խառաւ յանտե, վուր աղուիս ան սարից կը թըռնը ան սարը վրայ, կըսի՝ «խաւ խիալ, քաւվան խիալ»:

Բաղդասարն էսաց.— Կանի, քեօ տիրուջ, խաւ իմն ի, խիալ քիւն, Թուրը էգար, աղուիսու վըզ կտրից, կտուրմ յուրուղիկից էրեկը, մէկ արեպատք. ընցաւ գինաց:

Գինաց, տիսաւ ըն մարդ, վուր եօթ ջաղցը ջուրը կը խմի, կըսի.— «Նաման, իս ծառաւ մեռայ»։ Թորմ էթալ անիւ վըզն էլ կտրից։ Յանտուց ընցաւ, գինաց ըն մարդու մօտ, վուր եօթ փուռ խաց կուտէր, կասէր՝ «իս անօթը մեռայ»:

Թորմ էթալ անիւ վըզն էլ կտրից, էսաց.

— Գեօ խէր անիծած, եօթ փուռ՝ եօթ քեաղաք կը կշտացըցի. դիւ եօթ փուռ կուտիս, դալ կըսիս «անօթը մեռայ»:

Անտիւց ընցաւ, գինաց խառաւ մատ ան եօթ դէվ, ձիուց իշաւ տակ, նստաւ անիւնց կուշտ. խնձուր վուր կը թալըն մէկ մէկը, դօր իրի, խառաւ անիւ. հաւաւ զխնձուր էդի ծուց, իլաւ խիծաւ յիւր ձըն, գինաց խառաւ խաւնու մօտ, էսաց.

— Խաւնի, ան յիւն կուիւ ի, աս յիւն տեկտեկուց ի:

Խաւնի էսաց.— Վալա չըմ գըտի. յերէկ յըրկուն քեօ նմուշն ձիաւուրմ իրի ըսդա. առուտուն էկըն, խապարմ անիւցմնէ, խապարմ անիւմնէ, կուռան, խալա ան կուիւն ի կը կուռն:

Բաղդասար քշից յիւր ձըն, գինաց աղջկէ պատխանի՝ յառիջէն ընցաւ, էսաց.

— Աղջի, կուիւ թըզ գիւրն ի:

Աղջիկ ճանչցաւ, էսաց.— Կուիւ թըզ քեաղքով դէն ի:

Բաղդասար քշից գձըն, գինաց մտաւ մանջ կուռուն. ճուրիցմ ան կտլից, ճուրիցմ Սանասար. կէս գիշերուան մէջ խառուան մէմէկը, ձիանքտերաց թռան տակը, առին յիրուր:

Սանասար վիրցուց զԲաղդասար, էտու գետըն. ծըօնգ էգար վըր սրտին, վըզ տը կտրէր, Բաղդասար էսաց.

— Հա՛յ գի, դիւ տըսպանիս ձի, ըսլա իմ կտրճի ձեռնէն դիւր տը պըծնըս *):

Սանասար էսաց.— Դիւ վո՛վ իս:

*) Այժմ եւս սովորութիւն է, նեղը մնացողը իր ցեղով երկիւղ կազդէ քրօնքումու վրան:

Եսաց.— Իս Բաղդասարն իմ:
Սանասար Էսաց.— Ավան, իմ աչքիւ տը կուրցուցի, իմ աղբէր տըսպանի:

Իլան խիծան ձիանք, քչիցրն, Էկըն վըր Թաղեաւուրու դռան. զիւռով զկըրխասաչուն քեաչիցըն դիւս, խիծըցըն ձին, քչըցըն:

Շատ Էկըն, քիչ Էկըն, տիսան կապուտ ձիաւորմ անտիղէն Էրի, կանչից.

— Հա՛ զիտի վարախնիր (սրիկայ, լոթի), աղա՛, հուրուփերն իմ պուսպարն ի, դիւր կը տանըք:

Սանասար Էսաց.— Աղբէր, դիւ Էնա ձիու գլեօխ բունի, իս իեամ, մահա ան ինչ կըսի:

Բաղդասար Էսաց.— Իւ գըրդ տուն, յըմէն դրուն էլ զիւ տի-
եաս, ապ դրուն էլ իս տիեամ:

Սանասար Էսաց.— Իւ գնա, վրի՛ կը նեղանաս:

Բաղդասար գձըն քչից գինաց յառէջ. խօսքմ անխմէ, մէկմ անխմէ, իջան Թռան Թախ յիրուր:

Բաղդասար վիրուց գան, Էգըր գիտըն, չուք Էգար վըր սըրի-
տին, վըզ տը կտըրի. հաւա գփողպատ քեակից, ծծեք Էխան դիւս,
Էսաց.

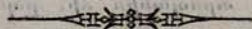
— Բաղդասար, նահա վուր կը տանը իմ քիւրն ի. նա եօթ տարը կայ իս անխ դարտէն փախիր ի, վուր անցկուն սեհր կը Թա-
լէր վըր խաղըն. իս գեացիրը Ֆլան սարը մէջ, Էլըր ի հարաւիք, գեալոդ-Էրթըցոդ վըզ տը կտըրի: ասօր վուր լոյս գիւ գանիւ սեհրին
պաթլըցիք, բիրըք Սանասարը խամար, իս էլ Էկայ քի խամար:

Իլան չուրսով խիծան ձիանք, քչիցըն Էկըն Սառուն. անկաջ-
կալայ Էրի:

Նստան անտե. շատ-քիչ Աստուած գըրի, Սանասարին Աս-
տուած Էտու լաճմ Էլաւ, անուն դրին Մհեր:

Բաղդասար անուրդի մնաց:

Անխնք խասան ուրինց մուրազ, դիւ էլ խասար քեօ մուրազ:
Էրկնիւց իրիք խնձուր իրի, Էրկուս ասողին, մէկ անկաջ Էրողին:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

8 արդ ունեցած հետաքրքրութենէս այն եզրակացութեան հասած եմ, որ Սասունայ Դաւիթ և Մհեր դիւցազնական վէպը Մովսէսի գորարարներ տարածած են հեռու գաւառներ, նաև փոքր մասամբ Կովասնցի և Ուլմեցի գգրարարներ:

Սոքա իրենց արհեստը ուր որ ի գործ կը դնեն, անդ ևս կը պատմեն Սանասար ու Բաղդասար, Դաւիթ և Մհեր, նաև այլ և այլ հեքիաթներ:

Գարուն, ամառ, աշուն սոքա կը տարածուին Բշերի, Ռաւանգա, Մահմտանք, Մուշ, Բուլանքի, Խլաթ, Արծկէ, Արճէշ, Ապաղա եւն. իսկ ձմեռն ևս Աճամ (Շրեանայ նահանգ):

Խումբը խումբ կը տարածուին ամեն կողմեր, իւրաքանչիւր խումբ 5—10—15 հոգի կը լինին:

Այն խումբը առաջի տարին որ գիւղի մէջ գգրարարութիւն արած է, յաջորդ տարիներն ևս նոյն խումբը պիտի անէ. ու է մի օտար խումբ չէ կարող այդ գիւղը մտնել. եթէ համարձակի մտնել թէև յանկարծ՝ ձայն չեն հաներ, կռիւ ևս տեղի չունենար, սակայն երբ յարմար չ'այր մի (իրենց հայրենիքի մէջ) այդ խմբի որ և է մէկին պատահեցան, կսպանեն:

Գգրարարներն խիստ չարքաշ կեանք ունին. գիւղէ գիւղ, տնէ տուն ման կըգան, ցրտին և անձրևին երբեմն դուրսը երբեմն ներսը, երբեմն նօթի, ծարաւ և առանց անկողնոյ շատ անգամ չոր հողի վերայ, գլխու ներքե իրրի բարձ մի քար դրած կը մրափեն:

Իւրաքանչիւր խումբ ունի մի հատ նաղլ ասող, որպէս զի թէ իրենք այդ չարքաշ կեանքի մէջ գրադուին և թէ որ գիւղ գնան ըզբաղեցնեն նոյն գիւղացիքը:

Ո՛ր մէկ խմբի մէջ որ լաւ նաղլ ասող կայ, այդ խմբի պատիւը շատ է, նոյն խմբին լաւ և առատ ուտելիք կը տրուի:

Մի խումբ երբ առաջին անգամ մի գիւղ մտաւ, գիւղի օդայի տէրը կամ ուէսը կը հարցնէ, եթէ իրենց մէջ լաւ նաղլ ասող լինի, կընդունէ:

Այդ գգրարարներու չարքաշ կեանքն թէ ազահութիւնն ասեմ, զիրենք մղած են գողութեան:

Գողութիւնն արհեստ դարձած է իրենց համար:

Բրդի գողութիւնը շատ ճարպիկութեամբ կը կատարին, այնպէս որ ցարդ ոչինչ զգալի անել տուած չեն:

Շատ անգամ կշեռքով բուրդը կստանան, թաղիք կը ձգեն, ապա թաղիքը կշեռքով կը յանձնեն տիրոջ, սակայն դարձեալ կը գողանան:

Կշեռելու միջոցին կը խարդախեն. զգելու, ձգելու միջոցին երբ տէրը վերան կանգնած է, տիրոջ ուշադրութիւնն այլ կողմ կը դարձ

ձընէ մի վայր ցոյց տալով. սոյն միջոցին գորարն այնչափ բուրդ մի կողմ կը ձգէ, որչափ որ կշեռքի մէջ խարդախած էր:

— Մուխսին դնաց Երուսաղէմ:

Ընկերը կը հասկանայ, որ բուրդ դրուած է մի կողմ,՝ զայն պահել պէտք է. իւր մի զգեստը կը ձգէ բրդի վերան, բուրդը շրջով վերցնելով իբրև հագուստ կը դետեղէ խրձերու մէջ:

Արդէն երբ տուն մի պիտի գան, խրձի մէջ խոտ լեցած կը մտնեն այդ տունը, տանտէրը կը կարծէ թէ բուրդ է, այլ աներէ իբրև վարձք ստացած են:

Միջոց մի գործ չեն աներ, այս այն կողմ կը տնտնան, մի յարմար ժամանակ խրձի մէջի խոտը կը դատարկեն, որպէս զի դոշացած բուրդը այնտեղ գետեղեն:

Նաև երբ գորարարներէն մին զգաց, որ եղած գողութիւնը տէրը պիտի իմանայ, միւսին կը հասկացնէ—«խուզ դը մանէ» (մարդը պիտի իմանայ):

Այս միջոցին վարպետը յանկարծ վեր կը թռչի, աշակերտին քանի ապտակ կը զարնէ, աշակերտը կուլայ, բրդի աէրը կը միջամըտէ որ չծեծէ. այս միջոցին երրորդ ընկերը կը պահէ գողացուած բուրդը:

Երբեմն կը պատահի, որ բրդի կէսը կը գողանան:

Բուրդը չոր կստանան կշեռքով և թաց կը յանձնեն:

Գորարարները ունին իրենց գաղտնի խօսակցութիւնը, զորս մասնաւոր ինչ գրի առած եմ:

25-ըին, որ 3 ֆունտ է, 20 փարայի կը ձգեն:

Վերջին տարիները գզելու իրաւունքը քիչ կըտան, սակայն իրենք ևս գողութեան հնարները աւելացուցած են:

Այսպիսի գորարարներէ լսած եմ Սանատար Բաղդասարի վէպն, զոր գրի առի:

Սանասար և Բաղդասարը պատմողն է Սախօն:

Սախօյի հայրն Զաղացպանենց տղան—Գրար Թումաս:

Թումասի հայրը՝ երգիչ Պօղոս:

Պօղոսի հայրը Մուրատ, որ գեղեցիկ սրինգ կածէր:

Մուրատ նաև վեց եղբայրներ ունէր, որք վեց տուն կ'դաս:

Մուրատի հայրը Մարկոս, որ Մոկաց մելիք կարգած էին, նա կիշէր, ըստ ասութեան Սախօյի, Մոկաց դաւառի հայոց վրայ:

Սոյն Մարկոսի միւս որդին (Մուրատի եղբայրը) Վարդան և Կիրակոս, որք անուանի որսորդ էին. սոցա եղբայրը Քեմալ, որ հօտատէր եղած է, ոչխարի ու այծի վրայ շատ սէր ձգած է:

Սախօյի ազգատոհմ, վերէն առնելով ա. մելիք Մարկոս, բ. Մուրատ որ սրինգ կածէր, որոյ ժամանակ հարուստ եղած են, ունէին 400 կթու մագի, 2 ջրաղաց, բազմաթիւ եղ և կով:

Մուրատ իր վեց եղբայրներով այսօր քառասուն տուն եղած է. որք կը բնակին 10 տուն իրենց բնիկ երկիրն Աւինճ, 2 տուն Խանիձոր, 4 տուն Կարս՝ Կիւտէյլու, 6 տուն Բազրեանդայ Ղուսի-պուճախ, 3

տուն Արճէշ, 1 տուն (Սախօն իր եղբօր հետ) Ղըրխբուլախ (Շաւարշան), 2 տուն Դաշբուռուն:

Մուրատի որդին Պօղոս, որ լաւ երգիչ էր, ծաղիկներու և բոյսերու վրայ երգեր կը յօրինէր, Դաւթի եօթ ճիւղն խիստ մեծ յաջողութեամբ կ'աւելր, սա 150 տարի ապրած է և վերջին տարիները աչքերը վնասուած:

Պօղոսի 4 որդիքն են Դայուստ, Օխան, Թումաս և Փոխան:

Թումաս ունի այժմ երկու որդի, Սախօ և Յարութիւն:

Սախօն լսած է սոյն Սանասար Բաղդասարը իր պապէն (Պօղոսէն), որ 14 տարի առաջ Արճէշ մեռած է:

Սախօն Դաւթի ցեղէն և ճիւղերէն կը համարէ «Բալաք աչառ», «Շիրին շահ ու Բարակ շահ», որ մենք այլ վէպերու շարքը դասած ենք: Սախօյի հօրեղբայրն այժմ Դաշբուռուն կը բնակի և կը պատմէ Դաւթի չորս ճիւղն:

Սախօն Արճէշու Կտրած-քար գիւղը մնացած է 21 տարի, ուր փոքր ինչ գրեւ կարդալ սովորած է. վերջին տարիները 1890 թուին հետաքրքիր եղած է մեր աշակերտ պ. Շաւարշի մօտ ուսումը զարգացնել:

Սա 12 տարի գիւղ աւրած է. գիտէ գգրարարներու գաղտնի լեզուն և հմուտ է անոնց գողութեան ձևերուն:

Արճէշի 1896 թուի կոտորածէն վերջ տնով պանդխտած և Ղըրխբուլախ (Մակուայ սահմանի մէջ) գիւղը հիմնողներէն մին եղած է:

Զինք լաւ կը ճանաչեմ. քաջ ու եսասէր է նաև խիստ նախանձոտ, իս առաւել յահասէր:

Շահասիրութիւնը այն աստիճան մոլորեցուցած է զինք, որ մի կողմէի վրայ բծախնդիր է, որով չէ կարող վարուիլ այլոց հետ:

... (text is mirrored and illegible) ...

... (faint mirrored text) ...